

Al-Temimi, Damian

Wybrane przykłady aktywności służb specjalnych ZSRR w Afryce w epoce zimnej wojny

---

Colloquium 2, 175-192

2010

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Damian Al-Temimi

Akademia Marynarki Wojennej

WYBRANE PRZYKŁADY AKTYWNOŚCI SŁUŻB SPECJALNYCH ZSRR W AFRYCE W EPOCE ZIMNEJ WOJNY

STRESZCZENIE

Poniższy artykuł został poświęcony wybranym przykładom działalności służb wywiadowczych ZSRR na kontynencie afrykańskim w czasie zimnej wojny. Za egzemplifikację posłużyły wydarzenia w Angoli, Ghanie, Egipcie, Etiopii, Somalii i Mozambiku. Omówiono zakulisową ingerencję radzieckiego Komitetu Bezpieczeństwa Państwowego oraz sojuszniczych służb specjalnych w wewnętrzne sprawy tych państw.

Słowa kluczowe:

służby specjalne, ZSRR, zimna wojna, Afryka.

WSTĘP

Kiedy po II wojnie światowej Europejczycy zaczęli wycofywać się z kontynentu afrykańskiego, kraje Czarnego Lądu stały się niebawem pionkami w rękach zimnowojennych mocarstw, toczących bój na geopolitycznej szachownicy. Istotną przewagę w tej rozgrywce uzyskał Związek Radziecki, który dzięki swej antyzachodniej postawie zyskał w Afryce licznych sojuszników.

Kontynent afrykański stał się polem szerokiej działalności radzieckich służb specjalnych, bardzo ważnego instrumentu polityki zagranicznej Związku Radzieckiego. Realizując interesy swojego państwa, KGB dysponował bardzo szerokim wachlarzem środków oddziaływania na przemiany polityczne w niepodległej Afryce. Dzięki temu, zakulisowe operacje wywiadu ZSRR czynnie przyczyniły się do podejmowania przez przywódców niektórych kra-

jów afrykańskich takich decyzji, które coraz mocniej wiązały je z blokiem wschodnim.

Udział służb specjalnych we wdrażaniu w życie strategii Związku Radzieckiego należy do jednej z ważniejszych kart z historii zimnej wojny, która „(...) była zasadniczo konfliktem wywiadów (...). T. Delpesch uważa, że nigdy przedtem w czasie pokoju stosunki przeciwników nie pozostawały pod tak głębokim wpływem analiz danych wywiadowczych. Nigdy przedtem zbieranie informacji i ich ochrona przed przeciwnikiem nie odgrywały takiej roli w rywalizacji międzynarodowej”¹. ZSRR zdołał uczynić ze swych służb specjalnych narzędzie, za pomocą którego mógł zdobywać nowe geopolityczne wpływy na kontynencie afrykańskim.

RYWALIZACJA MOCARSTW O WPŁYWY W AFRYCE

Wraz z zakończeniem drugiej wojny światowej i rozpadem Wielkiej Koalicji, dotychczasowy układ stosunków międzynarodowych uległ poważnej dekompozycji. Wyczerpana wojennym wysiłkiem Europa Zachodnia, a w szczególności Francja i Wielka Brytania – kraje posiadające na kontynencie afrykańskim największe kolonie – musiała odtąd skupić się na powolnej odbudowie, a jej pozycja na globalnej arenie politycznej została naruszona. Równocześnie z tymi negatywnymi dla Starego Kontynentu procesami wyłonione zostały dwa globalne mocarstwa – Stany Zjednoczone Ameryki i Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich. Dla obu tych państw niezwykle egzotyczny kontynent afrykański jawił się jako całkowite novum w ich polityce zagranicznej oraz geopolitycznej wizji światowego porządku².

Będąc dotychczas przedmiotem zainteresowania wyłącznie europejskich, chylących się ku upadkowi, mocarstw kolonialnych, na skutek nowego ładu międzynarodowego stał się obiektem zainteresowania Stanów Zjednoczonych i Związku Radzieckiego – głównych rozgrywających w tym konflikcie. Na świecie podzielonym na tzw. centrum zachodnie (złożone z USA i Europy Zachodniej) i wschodnie (reprezentowane przez Związek Radziecki i Chińską Republikę Ludową), z czasem zaczęła narastać między nimi rywalizacja o wpływy w rozmaitych rejonach globu.

¹ Cyt. za: T. Delpesch, *Powrót barbarzyństwa w XXI wieku*, Media Lazar, Warszawa 2008, s. 23 (przypis 18).

² Cyt. za: A. Kosidło, *Dekolonizacja Afryki – kryzys formalnego imperium Wielkiej Brytanii 1939-1951*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 1991, s. 22.

Kraje takie jak Japonia, Nowa Zelandia, Australia czy Związek Południowej Afryki, z racji swej stabilności gospodarczo-politycznej oraz silnych związków z Zachodem nie były narażone na poddanie się wpływom radzieckim. Zgoła odmienna sytuacja miała miejsce w zacofanych i niestabilnych państwach Afryki, Azji i Ameryki Łacińskiej, gdzie komunizm i socjalizm miały być remedium na wszystkie trapiące je problemy. W tym kontekście USA skore były popierać nawet najbardziej nieludzkie reżimy, byle by tylko nie włączyły się w orbitę wpływów ZSRR. Ten zaś z kolei bardzo często odpowiadał rozmaitymi interwencjami, przeważnie nieadekwatnymi do zastanych okoliczności. Co więcej, państwa należące do grona wspomnianego centrum zachodniego, na czele ze Stanami Zjednoczonymi, za swój żywotny interes uważały utrzymanie dominacji nad Trzecim Światem. W. Roszkowski uważa, że „(...) ze względu na korzystne powiązania gospodarcze lub strategiczne położenie niektórych państw, blok komunistyczny kierował się logiką ekspansji rewolucji, której miały służyć wszelkie dostępne środki (...)”³.

Stawka w grze o rozciągnięcie swoich wpływów na kontynent afrykański była wysoka. Mocarstwa rywalizowały między sobą ze względów geopolitycznych, ekonomicznych, politycznych oraz ideologicznych. Zimna wojna i wynikające z niej implikacje wymagały od Stanów Zjednoczonych wykorzystania zarówno korzyści, jakie mogły one zyskać z racji istnienia niepodległego i prozachodniego kontynentu afrykańskiego, oraz stawienia czoła ewentualnym przeszkodom, które mogło spowodować dołączenie krajów Afryki do bloku państw socjalistycznych⁴. Pod koniec lat pięćdziesiątych XX wieku Amerykanie podjęli szeroko zakrojone starania, zmierzające do nawiązania stosunków dyplomatycznych z nowymi państwami pojawiającymi się na politycznej mapie Czarnej Łądy. Nie szczędzono także środków

---

³ W. Roszkowski, *Półwiecze: historia polityczna świata po 1945 roku*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2002, s. 138.

⁴ Kwestię tę podnosił sporządzony w 1956 roku raport amerykańskiej Rady Bezpieczeństwa Narodowego (National Security Council – NSC): „Stany Zjednoczone nie mogą sobie pozwolić na wygrywanie przez komunistyczny ekstremizm konstruktywnych ruchów reformatorskich i narodowych na obszarach kolonialnych Azji i Afryki. (...) USA powinny dążyć do: a) współpracy, a nie konfrontacji z tego rodzaju ruchami politycznymi (...) przy założeniu, że pozostaną one przy władzy (...); b) przeciwdziałania, by takie siły nie dostały się pod kontrolę ruchów komunistycznych”. Cyt. za: J. L. Gaddis, *Strategie powstrzymywania. Analiza polityki bezpieczeństwa narodowego Stanów Zjednoczonych w okresie zimnej wojny*, Książka i Wiedza, Warszawa 2007, s. 246.

na ekonomiczne wspieranie niepodległej Afryki czy działalność stypendialną i misyjną⁵.

Podobna logika kierowała działaniami ZSRR wobec Afryki. Radzieckie wsparcie dla zdekolonizowanego kontynentu przyjmowało postać kredytów, pomocy ekonomicznej i militarnej, wysyłania doradców oraz kształcenia elit i specjalistów z niepodległych krajów afrykańskich. Miało to przynieść wymierne efekty w postaci dostępu do surowców mineralnych i baz wojskowych oraz politycznej i ideologicznej przewagi w rywalizacji ze Stanami Zjednoczonymi⁶.

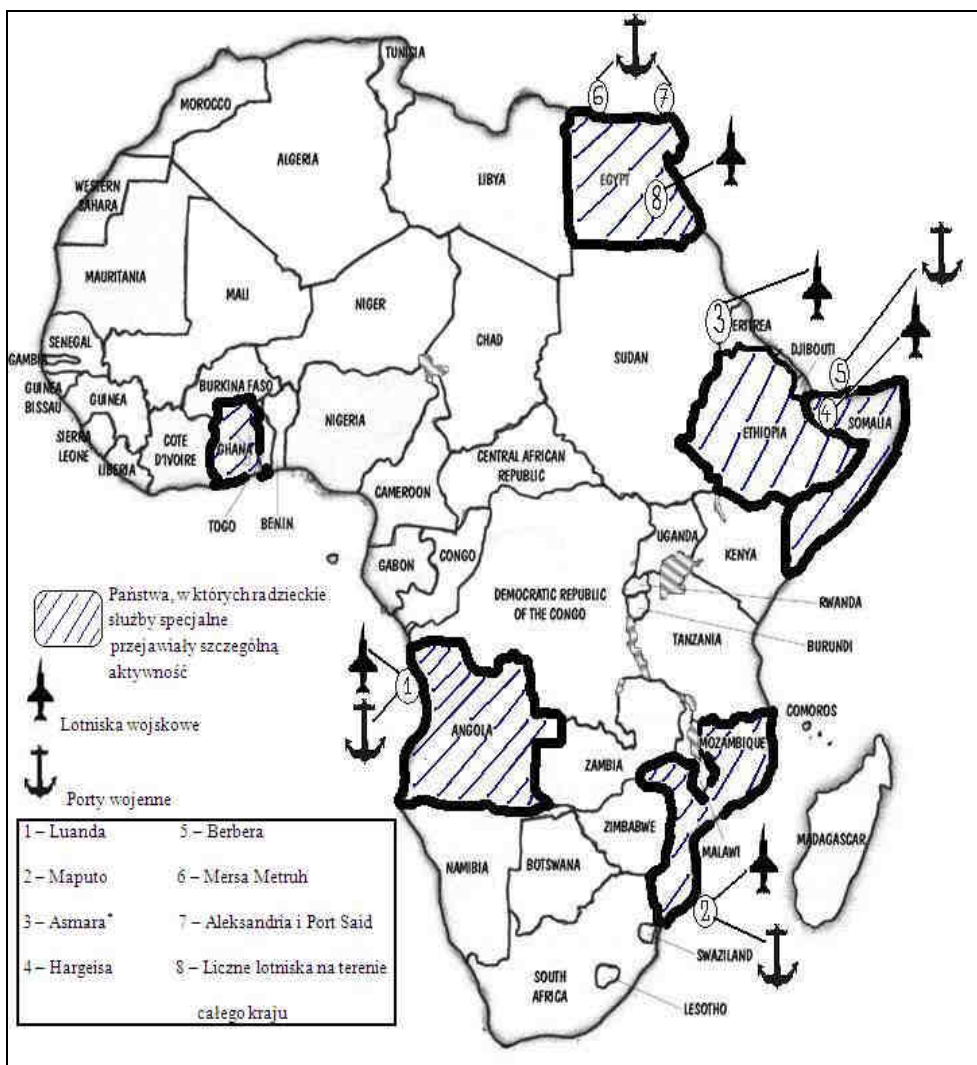
Po uzyskaniu upragnionej niepodległości, wyzwolone spod władzy europejskich kolonizatorów państwa Afryki wkrótce stanęły przed problemem wyboru drogi rozwoju. Immanentną cechą tego dylematu była kwestia obrania orientacji ideologicznej, a co za tym idzie – przystąpienia do jednego z dwóch zantagonizowanych bloków politycznych. Dzięki temu zarówno Związek Radziecki, jak i Stany Zjednoczone, mogły przystąpić do walki o rozszerzenie swoich stref wpływów. Jednakże ZSRR miał w tych zmaganiach pewną przewagę, która wynikała z dużego stopnia atrakcyjności marksizmu-leninizmu wśród afrykańskich przywódców (oraz wśród liderów z pozostałych regionów Trzeciego Świata). Dzięki wspólnym przekonaniom ideologicznym oraz pomocy wojskowej i ekonomicznej, Rosjanie zyskali wśród „postępowych” reżimów Afryki sojuszników w walce z „zachodnim imperializmem”.

---

⁵ P. Duignan, L. H. Gann, *The United States and Africa: A History*, Cambridge 1984, s. 289., R. Emerson, *The Character of American Interests in Africa*, [w:], *United States and Africa*, The American Assembly, Columbia University 1963, s. 5.

⁶ Ekonomiczne wsparcie ZSRR dla Afryki było jednak stosunkowo niewielkie – stanowiło jedynie 3% ogólnej pomocy, jaka napływała na ten kontynent ze strony społeczności międzynarodowej. Najbardziej wartościowa dla krajów zdekolonizowanego kontynentu afrykańskiego okazała się zatem pomoc wojskowa. P. Calvocoressi, *Polityka międzynarodowa 1945-2000*, Książka i Wiedza, Warszawa 2002, s. 789-791.

Ryc.1. Lotniska i porty wojenne użytkowane przez ZSRR na kontynencie afrykańskim w okresie zimnej wojny

*Do 1993 roku Erytrea wchodziła w skład Etiopii.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie *Soviet Global Military Reach, National Intelligence Estimate 1984*, s. 54, http://www.foia.cia.gov/docs/DOC_0000278544/DOC_0000278544.pdf, (pobrano 19 XI 2010); G. H. McCormick, *The Soviet Presence in The Mediterranean*, Santa Monica 1987, s. 10-13, <http://www.rand.org/pubs/papers/2008/P7388.pdf>, (pobrano 19 XI 2010).

„SOWIECKA REPUBLIKA EGIPITU”

W latach pięćdziesiątych XX wieku Związek Radziecki zyskał szansę utworzenia ważnego przyczółka ideologicznego w Afryce Północnej. Po obaleniu w Kairze monarchii w 1952 roku i ustanowieniu przez juntę wojskową republiki, elity przywódcze ZSRR szybko podjęły kroki zmierzające do objęcia tego państwa swoimi wpływami.

W grudniu 1954 roku do Egiptu przybył oficer Pierwszego Zarządu Głównego KGB⁷ (PZG – wydział KGB odpowiedzialny za wywiad zagraniczny), Wadim Kirpiczenko, z zamiarem położenia fundamentów pod penetrację najbliższego otoczenia prezydenta Gamala Abdela Nasera. Najcenniejszym zwerbowanym przez niego agentem został Sami Szaraf – postać w Egipcie bardzo wpływowa. W 1959 roku zyskał stanowisko dyrektora Prezydenckiego Biura Informacji. Dzięki piastowanej funkcji stał się bardzo bliskim doradcą prezydenta Nasera, konsekwentnie sugerując mu zacieśnianie więzów z ZSRR⁸.

KGB zyskało możliwość werbowania agentów wśród członków egipskiej armii i struktur bezpieczeństwa państwowego. Oficerowie armii i służb specjalnych Egiptu wysyłani byli na szkolenia do ZSRR, gdzie tak-

⁷ Komitet Bezpieczeństwa Państwowego przy Radzie Ministrów ZSRR (KGB; Комитет государственной безопасности при Совете Министров СССР – КГБ СССР) – radziecka instytucja państwowa odpowiedzialna między innymi za wywiad, kontrwywiad i ochronę rządu i kierownictwa Komunistycznej Partii Związku Radzieckiego. Utworzona 13 III 1954 roku na mocy dekretu Prezydium Rady Najwyższej ZSRR. Pierwszym przewodniczącym KGB został Iwan Sierow. A. Kołpakidi, M. Setjakow, *Щит и меч. Руководители органов государственной безопасности московской Руси, Российской империи, Советского Союза и Российской Федерации. Энциклопедический справочник*, ОЛМА-Пресс, Moskwa 2002, s. 487.

⁸ Ch. Andrew, O. Gordievsky, *Comrade Kryuchkov's Instructions. Top Secret Files on KGB Foreign Operations 1975-1985*, Stanford University Press, Stanford 1994, s. 53. Oficerem prowadzącym ASAD-a został Wadim Kirpiczenko. Sami Szaraf był szefem Prezydenckiego Biura Informacji w latach 1959-1971. W 1955 roku utworzono Al-Mukhabarat al-Amman (Zarząd Wywiadu Ogólnego) – egipską służbę wywiadowczą o szerokich kompetencjach, koordynującą działalność pozostałych służb specjalnych w dziedzinie bezpieczeństwa wewnętrznego, kontrwywiadu i wywiadu. W 1959 roku, przy współpracy doradców z ZSRR, została rozbudowana i bezpośrednio podporządkowana Gamalowi Abdelowi Naserowi, nazwę zaś zmieniono na Prezydenckie Biuro Informacji. Zob. J. Larecki, *Wielki leksykon służb specjalnych świata. Organizacje wywiadu, kontrwywiadu i policji politycznych świata, terminologia profesjonalna i żargon operacyjny*, Książka i Wiedza, Łódź 2007, s. 45. http://www.peoples.ru/military/scout/vadim_kirpichenko/, (pobrano 24 XI 2010).

że dokonywano werbunku i przekazywano stosowne instrukcje. Radziecki wywiad miał dostęp do wszelkich poufnych informacji, dzięki czemu kontrolował działalność najważniejszych instytucji egipskiego aparatu państwowego. Co więcej, w ramach rozpoznania radioelektronicznego zainstalowano w budynku ambasady Związku Radzieckiego w Kairze centrum nasłuchu radiowego, co umożliwiło przechwytywanie rozkazów, zarządzeń i informacji, przepływających w obrębie egipskiej administracji państwowej⁹.

F. Bernaś twierdzi, że werbunek Samiego Szarafa był największym sukcesem KGB w Egipcie: „(...) w końcu lat sześćdziesiątych Szaraf miał (...) władzę nie mniejszą niż sam Naser, stojąc między prezydentem a jego rządem, sterując w sposób niezwykle skuteczny, a jednocześnie prawie niewidzialny jego postępowaniem”¹⁰.

Radziecka ingerencja w politykę Egiptu realizowana była także za pomocą operacji dezinformacyjnych¹¹. W celu utwierdzenia Nasera w przekonaniu, że ZSRR jest jego jedynym prawdziwym sprzymierzeńcem, funkcjonariusze KGB wykorzystali agentów zwerbowanych przez sojusznicze StB¹². Wykorzystując swoją wysoką pozycję w kołach rządowych, regularnie

---

⁹ Ch. Andrew, O. Gordijewski, *KGB*, Bellona, Warszawa 1999, s. 437-438. Rozpoznanie radioelektroniczne miało w czasach zimnej wojny bardzo duże znaczenie, na co wpływ miały osiągnięcia w dziedzinie techniki i technologii. Największe sukcesy wywiadowcze w Afryce, tak jak w innych regionach Trzeciego Świata, Rosjanie osiągnęli właśnie dzięki temu rodzajowi wywiadu. Szerzej zob.: M. Herman, *Potęga wywiadu*, Bellona, Warszawa 2002, s. 74-75.

¹⁰ F. Bernaś, *Mrok i mgła. Z dziejów KGB*, Ethos, Warszawa 1997., s. 181-183. A. Goldschmidt Jr., *Biographical dictionary of modern Egypt*, Lynne Rienner Publishers Colorado 2000, s. 189.

¹¹ *Dezinformacja* to jedna z metod prowadzenia wojny psychologicznej. Polega na wprowadzeniu przeciwnika (lub sojusznika) w błąd, poprzez przygotowanie i przekazanie mu odpowiednio spreparowanych informacji (całkowicie bądź częściowo sfalszowanych), które skłonią go do wyciągnięcia wniosków i podjęcia działań będących w interesie inicjatorów operacji dezinformacyjnej. V. Volkoff, *Psychosocjotechnika. Dezinformacja: oręż wojny*, Antyk, Warszawa 1990, s. 81. Zob. też <http://www.heretical.com/miscella/dinform.html> (pobrano 24 XI 2010).

¹² *Służba Bezpieczeństwa Państwowego (Státní Bezpečnost – StB)*: ogólna nazwa czeskosłowackiego aparatu bezpieczeństwa, funkcjonującego w ramach Ministerstwa Spraw Wewnętrznych. Departamentem StB odpowiedzialnym za wywiad zagraniczny był *Zarząd Główny Wywiadu (Hlavní Správa Rozvědky – HSR)*. J. Larecki, dz. cyt., s. 638. Szerzej zob. P. Blažek, P. Žáček, *Czechosłowacja*, [w:], *Czekiści. Organy bezpieczeństwa w europejskich krajach bloku sowieckiego 1944-1989*, (red.) K. Persak, Ł. Kamiński, Instytut Pamięci Narodowej, Warszawa 2010, s. 245-258.

dostarczali władzom w Kairze spreparowane materiały świadczące o rzekomych zachodnich spiskach¹³.

Po wydaleniu z Egiptu radzieckich doradców przez Anwara Sadata, następcę Nasera, Komitet Bezpieczeństwa Państwowego we współpracy z węgierską AVH¹⁴ wykorzystał działalność dezinformacyjną, aby zdyskredytować Aszrafa Marwana, prezydenckiego sekretarza ds. stosunków zagranicznych, oraz samego Anwara Sadata. W rezultacie przeprowadzonej operacji Marwan w 1976 roku został zdymisjonowany¹⁵.

Egipt pod rządami Gamala Abdela Nasera stał się dla ZSRR kluczem do rejonu Bliskiego Wschodu. Z terytorium tego państwa możliwe było wspieranie zakrojonej na szeroką skalę działalności wywiadowczej w sąsiednich krajach arabskich. W pełni uzasadnione było zatem w Moskwie nazywanie państwa Gamala Abdela Nasera mianem „Egipskiej Republiki Sowieckiej”.

GHANA A SŁUŻBY SPECJALNE BLOKU WSCHODNIEGO

Ghański epizod udziału radzieckich służb specjalnych zasługuje na szczególną uwagę ze względu na skalę ingerencji Rosjan w wewnętrzne sprawy tego kraju oraz rolę, jaką Kwame Nkrumah odegrał w procesie dekolonizacji kontynentu afrykańskiego.

Na czele niepodległej od 1957 roku Ghany stanął charyzmatyczny Kwame Nkrumah. Z powodu jego silnych związków ze Wspólnotą Narodów, Moskwa początkowo patrzyła na Nkrumaha z dużą podejrzliwością.

¹³ Czechosłowackie służby specjalne rozlokowały w latach sześćdziesiątych swych agentów także w Algierii. Wspomniane materiały dezinformacyjne skierowane były głównie przeciwko Stanom Zjednoczonym Ameryki oraz Wielkiej Brytanii i Niemieckiej Republice Federalnej. V. Volkoff, dz. cyt., s. 81-82.

¹⁴ *Urząd Ochrony Państwa (Államvédelmi Hatóság – ÁVH)* – utworzona w 1948 roku węgierska służba wywiadu, kontrwywiadu i politycznej policji. J. Larecki, dz. cyt., s. 43. Szerzej zob. K. Ungváry, G. Tabajdi, *Węgry*, [w:], dz. cyt., s. 517-590.

¹⁵ Ch. Andrew, W. Mitrochin, *Archiwum Mitrochina II. KGB i świat, Rebis*, Poznań 2006, s. 195-196. Oprócz oskarżeń o rzekome prowadzenie tajnych kont w bankach kontrolowanych przez Żydów, KGB i AVH przyczyniły się do publikacji artykułów prasowych, w których wypominano Sadatowi jego młodzieńczą fascynację postacią Adolfa Hitlera. Publikacje te zawierały prawdziwe informacje – zachwyty Sadata nad osobą Hitlera wynikały z nienawiści, jaką darzył on Brytyjczyków. III Rzesza robiła na nim wrażenie przede wszystkim dlatego, że była jedynym krajem w Europie mogącym zagrozić Wielkiej Brytanii. M. Alagna, *Anwar Sadat*, The Rosen Publishing Group, New York 2004, s. 16-17.

Kiedy jednak miejsce deklarowanego przez niego wcześniej niezaangażowania zastąpiło coraz silniejsze identyfikowanie się z blokiem państw socjalistycznych, stał się bardzo popularny w Związku Radzieckim. Dzięki jego rosnącej sympatii dla systemu socjalistycznego, władze radzieckie zaczęły wiązać z nim ambitne plany. F. Bernaś zauważa, że „Kreml zorientowawszy się, iż popierając niezbyt realne pomysły Nkrumah, może zbudować w tak ważnym regionie Afryki (...) dogodną bazę dla dalszej penetracji, zaczął wspierać prezydenta Ghany”¹⁶.

W 1962 roku, w obliczu rosnących niepokojów społecznych i wzmożonej aktywności opozycji, bojący się utraty władzy Nkrumah zwrócił się do ZSRR o pomoc w zorganizowaniu prezydenckiej ochrony. Wkrótce do Ghany przybyła pierwsza grupa oficerów KGB oraz służb specjalnych innych państw bloku wschodniego¹⁷. Oficerowie KGB pomogli Nkrumahowi w utworzeniu osobistej gwardii prezydenckiej – specjalnego, złożonego z ponad trzystu osób wyszkolonych przez Departament IX KGB¹⁸ oddziału ochrony, odpowiedzialnego tylko przed nim.

W Akrze natomiast założono centrum działalności radzieckich służb specjalnych, nazwane oficjalnie Biurem Pomocy Technicznej (BPT). Przedsięwzięciem kierował oficer KGB, major Robert Isaakowicz Achmierow¹⁹. W pałacu prezydenckim zainstalowano urządzenia szyfrujące i dekryptujące, zorganizowano mieszkania dla oficerów KGB oraz bogato zaopatrzonego magazyn broni. W planach BPT było wysyłanie dywersantów, sabotażystów i agentów do licznych krajów Czarnej Afryki. W ghańskiej

---

¹⁶ F. Bernaś, dz. cyt., s. 175. R. S. Gocking, *The history of Ghana*, Greenwood Press, Westport 2005, s. 131.

¹⁷ Razem z nimi napływali do Akry doradcy z ZSRR i innych państw socjalistycznych. Byli to przeważnie funkcjonariusze służb specjalnych, oficjalnie przybywający do Ghany w charakterze specjalistów i dyplomatów. <http://canadafreepress.com/2007/dastych021907.html>, (pobrano 24 XI 2010). Szerzej zob. F. Bernaś, dz. cyt., s. 176.

¹⁸ *Dziewiąty (IX) Zarząd KGB* – departament ten odpowiadał za ochronę rządu ZSRR i kierownictwa Komunistycznej Partii Związku Radzieckiego. Zob. J. Larecki, dz. cyt., s. 305.

¹⁹ Jego zastępcą mianowano majora Nikołaja Gładkicha, byłego osobistego ochroniarza Nikity Chruszczowa. Robert Isaakowicz Achmierow był synem wysoko postawionego pułkownika KGB. Natomiast matka Achmierowa była niegdyś sekretarką Ławrientija Pawłowicza Berii, szefa radzieckiego aparatu bezpieczeństwa w latach 1938-1953. Zob. J. Barron, *KGB: tajna działalność sowieckich agentów*, Volumen, Warszawa 1991, s. 269.

dżungli zakładano specjalne obozy, w których szkolono przyszłych terrorystów²⁰.

Funkcjonariuszom wywiadu NRD²¹ powierzono zorganizowanie w Ghanie aparatu tajnej policji politycznej – Narodowej Służby Bezpieczeństwa. Odpowiedzialnością za to przedsięwzięcie Achmierow obarczył dwóch oficerów HVA, Jürgena Rogalla (ps. Jürgen Krüger, szef grupy wschodnioniemieckich doradców w Ghanie) i Rolfa Stormeyera²².

W lutym 1966 roku, podczas podróży Nkrumah'a do Pekinu, grupa wojskowych dokonała zamachu stanu. Spiskowcy zdobyli siłą pałac prezydencki, po czym aresztowali obecnych tam jedenastu oficerów KGB. Jeńców brutalnie przesłuchano, a następnie rozstrzelano. Wkrótce wyrzucano z kraju wszystkich radzieckich doradców. Władzę przejął generał Joseph Ankrah, a jego reżim obrał antysocjalistyczną i prozachodnią politykę. Radzieckie plany uczynienia z Ghany bazy swojej wywiadowczej działalności na kontynencie afrykańskim legły w gruzach. Na podobne sukcesy w Afryce Subsaharyjskiej KGB musiało poczekać do lat siedemdziesiątych.

²⁰ R. F. Staar, *Foreign policies of the Soviet Union*, Hoover Institution Press, California 1991, s. 118. F. Bernaś, dz. cyt., s. 175-177. Szerzej zob. <http://www.country-data.com/cgi-bin/query/r-5344.html>, (pobrano 24 XI 2010).

²¹ Cywilny wywiad Niemieckiej Republiki Demokratycznej: *Główny Zarząd Rozpoznania (Hauptverwaltung Aufklärung – HVA)*. Od 1953 roku funkcjonował w ramach Ministerstwa Bezpieczeństwa Państwowego (*Ministerium für Staatssicherheit – MfS/Stasi*). Główny Zarząd Rozpoznania stanowił jeden z najważniejszych operacyjnych pionów Stasi. Kierownikiem HVA w latach 1952-1986 był generał Markus Wolf. W latach 1986-1989 funkcję tę sprawował generał Werner Grossman. Zob. J. Larecki, dz. cyt., s. 247. Od lat sześćdziesiątych XX wieku oficerowie HVA doradzali krajom Trzeciego Świata w aspekcie organizacji i koordynacji struktur służb specjalnych: „NRD – jak zauważył generał Czesław Kiszczak – wszędzie, gdzie tylko udało się jej dotrzeć, a szczególnie w państwach arabskich i afrykańskich, szkoliło służby specjalne (wywiad, kontrwywiad i policję); mieli tam wszędzie swoich instruktorów”. Cyt. za: W. Bereś, J. Skoczyła, *Generał Kiszczak mówi...prawie wszystko*, Polska Oficyna Wydawnicza BGW, Warszawa 1991, s. 78. Por. R. Faligot, R. Kauffer, *Służby specjalne. Historia wywiadu i kontrwywiadu na świecie*, Iskry, Warszawa 2006, s. 660-661.

²² Jürgen Rogalla miał za sobą błyskotliwą karierę w IX Głównym Wydziale Stasi (wydział dochodzeniowo-sledczy), był zatem specjalistą w przeprowadzaniu przesłuchań więźniów politycznych. http://www.bstu.bund.de/nn_713804/DE/MfS-DDR-Geschichte/Hintergruende-zur-Staatssicherheit/wer-war-wer/wer-war-wer-r-t/wer-war-wer-r-t__node.html__nnn=true, (pobrano 24 XI 2010).

ZSRR I AFRYKA W LATACH SIEDEMDZIESIĄTYCH XX WIEKU

Wydarzenia lat siedemdziesiątych niewątpliwie sprzyjały wykorzystaniu służb specjalnych Związku Radzieckiego w ramach wsparcia i kontroli reżimów w Somalii, Etiopii, Angoli i Mozambiku.

Od 1963 roku wielu oficerów somalijskiej armii zaczęło wyjeżdżać do ZSRR w celu udziału w rozmaitych szkoleniach wojskowych. Podczas pierwszej dekady somalijskiej niepodległości, radzieccy doradcy wojskowi byli w tym kraju częstymi gośćmi, dzięki czemu Moskwa systematycznie powiększała swoją wiedzę na temat miejscowej politycznej i gospodarczej rzeczywistości. Ponadto, służby specjalne ZSRR odkryły w kręgach wojskowych środowisko oficerów niezadowolonych z ówczesnej sytuacji politycznej panującej w Somalii. Dzięki temu można było poczynić stosowne przygotowania przed przyszłymi operacjami wywiadowczymi²³.

W 1969 roku armia dokonała zamachu stanu. Spiskowcom przewodził generał Mohammed Siad Barre, lider Najwyższej Rady Rewolucyjnej, która przejęła kontrolę nad krajem²⁴.

Wcześniejsza obecność w Somalii radzieckich doradców i funkcjonariuszy wywiadu okazała się bardzo efektywna – udało im się zwerbować jednego z oficerów, który brał udział w spisku i wszedł w skład nowego rządu (agent otrzymał pseudonim KERL). Należał do grupy zaufanych współpracowników Siad Barrego, stąd pierwsze jego decyzje szły dokładnie po linii Moskwy – między innymi wyrzucenie z kraju Korpusu Pokoju²⁵ i części amerykańskiego personelu dyplomatycznego czy też zaproszenie marynarki wo-

---

²³ Kiedy Stany Zjednoczone (utrzymujące bliskie związki z wrogiem wobec Somalii Etiopią) odmówiły dostarczenia do Mogadyszu większej ilości uzbrojenia niż tylko na potrzeby wewnętrzne, Somalia zwróciła się do Związku Radzieckiego. W 1962 podpisano umowę o współpracy w dziedzinie militarnej. Zob. J. Sorenson, *Disaster and development in the Horn of Africa*, Macmillan Press Ltd, New York 1995, s. 61.

²⁴ Mohammed Siad Barre swoją karierę wojskową rozpoczął w 1941 roku. Po uzyskaniu przez Somalię niepodległości został awansowany na wicekomendanta somalijskiej armii w stopniu pułkownika. W 1965 roku, jako generał brygady, objął stanowisko głównodowodzącego sił zbrojnych Somalii. Zob. M. R. Lipschultz, R. Kent Rasmussen, *Dictionary of African historical biography*, University of California Press, London 1989, s. 285.

²⁵ *Korpus Pokoju* – amerykańska federalna agencja rządowa. Została założona w 1961 w celu wysyłania amerykańskich ochotników do krajów Trzeciego Świata i niesienia im pomocy na wielu płaszczyznach (edukacja, rolnictwo, służba zdrowia). Zob. <http://www.peacecorps.gov/index.cfm?Shell=learn>. Whatispc, (pobrano 24 XI 2010).

jennej Związku Radzieckiego do złożenia wizyty w somalijskich portach. Dzięki niemu odwołano w 1970 roku wizytę marynarki wojennej USA w Somalii i wydalono kolejnych amerykańskich dyplomatów. Za jego pośrednictwem kupowano również rozmaite zachodnie technologie objęte embargiem²⁶.

Radzieccy specjaliści odegrali również główną rolę w założeniu dla Siad Barrego policji politycznej – Narodowej Służby Bezpieczeństwa (NSB). Nadano jej rozległe uprawnienia dochodzeniowo-śledcze, co doprowadziło do licznych nadużyć: „NSB miała nieograniczoną władzę, jeśli chodzi o przeszukiwania, aresztowania, przetrzymywanie w więzieniu bez procesu i torturowanie (...)”²⁷.

W sąsiedniej Etiopii najważniejszą operacją przeprowadzoną przez KGB i HVA była pomoc w utworzeniu rozległych struktur aparatu bezpieczeństwa, stojącego na straży reżimu Mengystu Hajle Marjama.

Główną instytucją bezpieczeństwa wewnętrznego w Etiopii był Główny Rewolucyjny Departament Śledczy (Maekalawe Abyotaw Mirmira; Central Revolutionary Investigation Department – CRID) z siedzibą w Addis Abebie. Prześladowaniami członków Ludowego Frontu Wyzwolenia Erytrei (LFWE) zajmowała się specjalna grupa Tewarwari Budin. Derg²⁸ utworzył też swoją własną formację ochrony, o nazwie Liyu Mirmira. Tysiące politycznych oponentów rządzącego reżimu więziono w więzieniach Wehini Beit, Sembel i Haz – Haz. Za inwigilację ruchów antyrządowych i wykrywanie „przestępstw ekonomicznych” odpowiedzialne było Biuro Organizacji Bezpieczeństwa Publicznego do spraw Wewnętrznego Bezpieczeństwa – Hizb Dehninet²⁹.

W 1977 roku Mengystu Hajle Marjam rozpętał kampanię „czerwonego terroru”, w celu rozprawienia się z wewnętrzną opozycją w Dergu oraz wyeliminowania ze sceny politycznej Rewolucyjnej Partii Ludu Etiopskiego i Wszechetiopskiego Ruchu Socjalistycznego. Rozmiar popełnianych wów-

²⁶ Ch. Andrew, W. Mitrochin, dz. cyt., s. 480-481.

²⁷ Funkcjonariusze KGB, we współpracy z sojusznikami z HVA, pomogli też w budowie trzech kompleksów więziennych administrowanych przez NSB – w Mogadiszu, Laanta Bur i Labaatan Jirow R. G. Patman, *The Soviet Union in the Horn of Africa: the diplomacy of intervention and disengagement*, Cambridge University Press, Cambridge 1990, s. 121.

²⁸ Komitet Koordynacyjny Sił Zbrojnych (Derg w języku amharskim, języku urzędowym Etiopii, oznacza *Komitet*) – komunistyczna junta wojskowa, rządząca Etiopią w latach 1974-1991. D. H. Shinn, T. P. Ofcansky, *Historical Dictionary of Ethiopia*, Scarecrow Press, Maryland 2004, s. 120-121.

²⁹ J. Sorenson, dz. cyt., s. 56-57.

czas okrucieństw był ogromny – brutalność represji zaskakiwała nawet doradców z HVA, co opisał Markus Wolf w swoich wspomnieniach: „Najdrażystyczne wypadki zdarzały się w Etiopii, gdzie morderstwa i tortury były tak powszechne, że trudno było uwierzyć w meldunki, jakie otrzymywaliśmy”³⁰.

Obecność służb specjalnych ZSRR i jej sojuszników zaznaczyła się także w byłych koloniach portugalskich. W 1962 roku oficer operacyjny KGB z rezydentury w Leopoldville, Oleg Iwanowicz Nażostkin, nawiązał poufne kontakty z Agostinho Neto – przewodniczącym Ludowego Ruchu Wyzwolenia Angoli (Movimento Popular de Libertação de Angola – MPLA). Pięć lat później, ZSRR wysłał specjalną misję do Afryki w celu dokonania analizy działalności narodowowyzwoleńczych organizacji w portugalskich koloniach. Po zbadaniu sytuacji, KGB otrzymało od władz ZSRR zadanie zapewnienia niezbędnego wsparcia i szkolenia dla MPLA i Frontu Wyzwolenia Mozambiku (Frente de Libertação de Moçambique – FRELIMO)³¹.

Prezydentem niepodległej od 1975 roku Ludowej Republiki Angoli został Agostinho Neto. Jednak po zwycięstwie w wojnie domowej wewnętrzna i zewnętrzna sytuacja polityczna wciąż była bardzo niestabilna. Gdy Neto poprosił Rosjan o asystowanie w utworzeniu aparatu bezpieczeństwa niezbędnego do poradzenia sobie z polityczną opozycją, Moskwa po raz kolejny skorzystała z usług służb specjalnych NRD. Doradcy z HVA pomogli MPLA założyć instytucję o nazwie Dyrekcja Wywiadu i Bezpieczeństwa Angoli (Direção de Informação e Segurança de Angola – DISA). Nadzór nad nią bezpośrednio sprawował prezydent, pierwszym jej kierownikiem został natomiast Nelson Pinheiro de Carvalho. Wyżsi

---

³⁰ M. Wolf, A. McElvoy, *Człowiek bez twarzy: autobiografia szefa najgroźniejszego wywiadu komunistycznego*, Laguna, Warszawa 1998, s. 338. Według raportu organizacji Save the Children Found, w stolicy Etiopii mordowano nawet nieletnich „reakcjonistów”: „W Addis Abebie dokonano masakry tysiąca dzieci, a leżące na ulicach ciała wydane są na pastwę zbłąkanych hien (...); Przy wyjeździe z Addis Abeby można dostrzec zaśmiecające pobocze drogi stosy ciał pomordowanych dzieci, w większości w wieku od jedenastu do trzynastu lat”. S. Courtois, N. Werth, J. L. Panne, A. Paczkowski, K. Bartosek, J. L. Margolin, *Czarna księga komunizmu: zbrodnie, terror, prześladowania*, Prószyński i S-ka, Warszawa 1999, s. 644.

³¹ Ch. Andrew, O. Gordijewski, dz. cyt., s. 486; Ch. Andrew, W. Mitrochin, dz. cyt., s. 477-478.

oficerowie DISA byli ponadto wysyłani na szkolenia do Instytutu KGB im. Jurija Andropowa w Moskwie³².

Podobne operacje KGB przeprowadzało w Mozambiku. Po tym jak w 1964 roku FRELIMO, pod przywództwem Eduardo Mondlane, zainicjowało wojnę partyzancką przeciwko Portugalczykom, wywiad radziecki nawiązał kontakty z przywódcami ruchu. Oficerowie KGB postawili na młodego członka władz FRELIMO. Nadano mu pseudonim COM. W 1965 roku ukończył wojskowy kurs w ZSRR, po czym zaczął utrzymywać regularne kontakty z Wydziałem Zagranicznym KC KPZR i z KGB, dostarczając informacji na temat sytuacji w Mozambiku. Funkcjonariusze radzieckich służb specjalnych zapewniali partyzantom FRELIMO specjalistyczne szkolenie i zaopatrzenie w broń. W lutym 1969 roku w zamachu zginął nie cieszący się zaufaniem Rosjan Mondlane. Po jego śmierci przewodniczącym FRELIMO został Samora Machel, co KGB przyjęło z zadowoleniem³³.

Kiedy w 1975 roku Mozambik uzyskał niepodległość, Machel, świeżo zaprzysiężony prezydent, przystąpił do zacieśniania stosunków z blokiem wschodnim. W sierpniu 1975 roku do stolicy Mozambiku przybyła misja KGB pod przewodnictwem oficera Borysa Pawłowicza Fietisowa. Decyzją rządu FRELIMO, za pomocą KGB i HVA, utworzono w październiku policję polityczną – Krajową Służbę Bezpieczeństwa Ludowego (Serviço Nacional de Segurança Popular – SNASP).³⁴

W ważnych ze względów geopolitycznych krajach Czarnej Afryki ZSRR z sukcesem przeprowadzał operacje wywiadowcze. Gdyby nie pomoc KGB i HVA w utworzeniu skutecznego aparatu represji, autorytarne reżimy w Somalii, Etiopii, Angoli i Mozambiku nie byłyby w stanie długo utrzymać się przy władzy.

³² W 1979 roku KGB oddelegowało do ambasady radzieckiej w Angoli Wadima Iwanowicza Czernego, oficera łącznikowego. Zadaniem Czernego było doradzanie DISA w sferze bezpieczeństwa wewnętrznego, lecz jego przydatność była wysoce wątpliwa – miał skromne doświadczenie oraz skłonność do nadużywania alkoholu. W czerwcu tego samego roku DISA została rozwiązana z powodu drastycznych nadużyć, takich jak brutalne tortury i egzekucje, których ofiarą padali nawet wysoko postawieni urzędnicy państwowi. R. Pateman, *Residual Uncertainty. Trying to avoid intelligence and policy mistakes in the modern world*, University Press of America, Maryland 2003, s. 52.

³³ Ch. Andrew, W. Mitrochin, dz. cyt., s. 477-479.

³⁴ Niezbędne kursy szkoleniowe organizowano w ZSRR, NRD i Mozambiku. W latach 1975-1981 zaliczyło je ponad tysiąc oficerów SNASP. R. Pateman, dz. cyt., s. 52-53. M. Wolf, A. McElvoy, dz. cyt., s. 341. W. Finnegan, *A Complicated War: The Harrowing of Mozambique*, University of California Press, London 1992, s. 112-113. Szerzej zob. http://www.frontline.org.za/news/answer_prayer_mozambique.html, (pobrano 24 XI 2010).

ZAKOŃCZENIE

Dążąc do objęcia zdekolonizowanej Afryki swoimi wpływami, Związek Radziecki wykorzystał liczący się w międzymocarstwowej rywalizacji instrument, jakim była działalność wywiadowcza. Radzieckie służby specjalne nie raz odegrały relewantną rolę w przemianach politycznych w krajach będących obiektem zainteresowania ZSRR. Przy pomocy oficerów wywiadu Związek Radziecki mógł w sposób nieoficjalny aktywnie wpływać na wydarzenia dziejące się w Afryce po drugiej wojnie światowej. Nie do przecenienia była także rola ZSRR i sojuszniczych służb specjalnych w zorganizowaniu dla wybranych afrykańskich reżimów organizacji odpowiedniego systemu nadzoru społecznego. Podstawą istnienia każdej dyktatury było wykorzenienie wszelkiej opozycji i uzyskanie całkowitej kontroli nad życiem politycznym kraju, do czego niezbędny był skuteczny aparat bezpieczeństwa.

Lecz to z pewnością zaledwie wierzchołek góry lodowej. Tajemnice zakulisowej, zimnowojennej historii kontynentu afrykańskiego wciąż pozostają stosunkowo słabo zbadane.

BIBLIOGRAFIA

- [1] Alagna M., *Anwar Sadat*, The Rosen Publishing Group, New York 2004.
- [2] Andrew Ch., Gordijewski O., *KGB*, Bellona, Warszawa, 1999.
- [3] Andrew Ch., Gordijewski O., *Comrade Kryuchkov's Instructions. Top Secret Files on KGB Foreign Operations 1975-1985*, Stanford University Press, Stanford 1994.
- [4] Andrew Ch., Mitrochin W., *Archiwum Mitrochina II. KGB i świat*, Rebis, Poznań 2006.
- [5] Barron J., *KGB: tajna działalność sowieckich agentów*, Volumen, Warszawa 1991.
- [6] Bereś W., Skoczylas J., *Generał Kiszczak mówi... prawie wszystko*, Polska Oficyna Wydawnicza BGW, Warszawa 1991.

- [7] Bernaś F., *Mrok i mgła. Z dziejów KGB*, Ethos, Warszawa 1997.
- [8] Błażek P., Žáček P., *Czechosłowacja*, [w:], *Czekiści. Organy bezpieczeństwa w europejskich krajach bloku sowieckiego 1944-1989*, (red.) K. Persak, Ł. Kamiński, Instytut Pamięci Narodowej, Warszawa 2010.
- [9] Calvocoressi P., *Polityka międzynarodowa 1945-2000*, Książka i Wiedza, Warszawa 2002.
- [10] Courtois S., Werth N., Panné J., Paczkowski A., Bartosek K., Margolin J., *Czarna księga komunizmu: zbrodnie, terror, prześladowania*, Prószyński i S-ka, Warszawa 1999.
- [11] Delpech T., *Powrót barbarzyństwa w XXI wieku*, Media Lazar, Warszawa 2008.
- [12] Emerson R., *The Character of American Interests in Africa*, [w:], *United States and Africa*, The American Assembly, Columbia University 1963.
- [13] Faligot R., Kauffer, *Śłużby specjalne. Historia wywiadu i kontrwywiadu na świecie*, Iskry, Warszawa 2006.
- [14] Finnegan W., *A Complicated war: The Harrowing of Mozambique*, University of California Press, California 1992.
- [15] Gaddis J. L., *Strategie powstrzymywania. Analiza polityki bezpieczeństwa narodowego Stanów Zjednoczonych w okresie zimnej wojny*, Książka i Wiedza, Warszawa 2007.
- [16] Gocking R., *The history of Ghana*, Greenwood Press, Westport 2005.
- [17] Goldschmidt Jr. A., *Biographical dictionary of modern Egypt*, Lynne Rienner Publishers, Colorado 2000.
- [18] Herman M., *Potęga wywiadu*, Bellona, Warszawa 2002.
- [19] Kołpakidi A., Serjakow M., *Щит и меч. Руководители органов государственной безопасности московской Руси, Российской империи, Советского Союза и Российской Федерации. Энциклопедический справочник*, ОЛМА-Пресс, Moskwa 2002.

- [20] Kosidło A., *Dekolonizacja Afryki – kryzys formalnego imperium Wielkiej Brytanii 1939-1951*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 1991.
- [21] Larecki J., *Wielki leksykon służb specjalnych świata. Organizacje wywiadu, kontrwywiadu i policji politycznych świata, terminologia profesjonalna i żargon operacyjny*, Książka i Wiedza, Łódź 2007.
- [22] Lipschultz M., Rasmussen K., *Dictionary of African historical biography*, University of California Press, California 1989.
- [23] Pateman R., *Residual Uncertainty. Trying to avoid intelligence and policy mistakes in the modern world*, University Press of America, Maryland 2003.
- [24] Patman R., *The Soviet Union in the Horn of Africa: the diplomacy of intervention and disengagement*, Cambridge University Press, Cambridge 1990.
- [25] Roszkowski W., *Półwiecze: historia polityczna świata po 1945 roku*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2002.
- [26] Sorenson J., *Disaster and development in the Horn of Africa*, Macmillan Press Ltd., London 1995.
- [27] Ungváry K., Tabajdi G., Węgry, [w:], *Czekiści. Organy bezpieczeństwa w europejskich krajach bloku sowieckiego 1944-1989*, (red.) K. Persak, Ł. Kamiński, Instytut Pamięci Narodowej, Warszawa 2010.
- [28] Shinn D. H., Ofcansky T. P., *Historical Dictionary of Ethiopia*, Scarecrow Press, Maryland 2004.
- [29] Staar R. F., *Foreign policies of the Soviet Union*, Hoover Institution Press, California 1991.
- [30] Volkoff V., *Psychosocjotechnika. Dezinformacja: oręż wojny*, Antyk, Warszawa 1999.
- [31] Wolf M., McElvoy A., *Człowiek bez twarzy: autobiografia szefa najgroźniejszego wywiadu komunistycznego*, Laguna, Warszawa 1998.

ABSTRACT

The following article discusses chosen examples of Soviet intelligence activities on the African continent during Cold War. It contains events in Angola, Ghana, Egypt, Ethiopia, Somalia and Mozambique. The author presented interference of the Soviet Committee for State Security (KGB) and allied intelligence services in internal and foreign policy of these states.

Key words:

Intelligence, Soviet Union, Cold War, Africa.

Recenzent prof. dr hab. Jerzy Przybylski